

Gods verschijning herkennen

Voorganger: Ds. Jurjen Zeilstra

Lezingen:

1^e schriftlezing: Jesaja 60, 1-6

2^e schriftlezing: Efeziërs 3, 1-12

3^e schriftlezing: Matteüs 2, 1-12

Inleiding

Wij vieren vandaag Epifanie, het feest van de Verschijning van de Heer, een oeroud christelijk feest, ouder nog dan het Kerstfeest zelf, wat eigenlijk de proloog is. Wat de profeet Jesaja telkens weer profeteert, dat ook de volken zullen komen om de eeuwige God van Israel te aanbidden en zijn recht te leren kennen en in vrede te leven, dat lijkt waar te worden wanneer enkele van de meest geleerde vreemdelingen komen en spontaan hulde bewijzen aan het Kind van Kerstfeest. De Wijzen kijken niet alleen met kijkers naar de sterren, zij zelf zijn 'verrekkijzers' omdat zij van veraf zien en herkennen en in beweging komen en erkennen dat dit de vredevorst der mensen is. Zo verschijnt Gods heil als een lichtende ster aan de volken.

Thema: Gods verschijning herkennen

Gemeente van Christus,

volken vinden elkaar rondom een geheim. 'Volken zullen opgaan naar uw licht en koningen naar uw stralende opgang.' Gods goedheid verschijnt in de wereld en is herkenbaar in een kind. Maar wie is er die dit werkelijk ziet? Zo velen zijn er die er achteloos aan voorbij gaan. Sommigen doen dat omdat zij geen enkele gevoeligheid hebben voor dit soort wijsheid, anderen omdat zij grote mensen zijn die niet meer in sprookjes kunnen geloven. In een wereld waarin koningschap nauwelijks nog inhoud heeft en waar macht is gereduceerd tot handig kunnen regelen, schijnt werkelijke wijsheid niet meer in tel. In die wereld is ook het herkennen van de verschijning van God voor velen een romantische notie geworden. Hoe zouden wij dan nog de heerlijkheid van God kunnen ontdekken?

En in alle eerlijkheid, het verhaal van de Wijzen uit het Oosten staat niet in de bijbel omdat het geschiedenis is en dus letterlijk zo gebeurd zou zijn. Dit verhaal staat in de bijbel omdat mensen die leven in een historisch geladen wereld er veel van kunnen leren over vrede en recht, er werkelijk wijs van zouden kunnen worden. U weet, er staan in de bijbel veel soorten verhalen. Sommige zijn meer, andere minder historisch van aard. Geen vergissing, hier, in Matteüs 2, gaat het om het symbolische type. Ik stel u voor dat we eerst een aantal problemen op een rij zetten, om daarna tot de kern van

de boodschap van Matteüs door te dringen, en die is nog altijd hoogst actueel.¹

Ten eerste is het natuurkundig en astronomisch moeilijk voorstelbaar dat een ster die opkomt in het Oosten boven Jeruzalem stil gaat staan en dan in Zuidelijke richting afslaat richting Bethlehem om daarna boven een bepaald huisje stil te gaan staan. En dat alles terwijl er buiten de bijbel geen enkele bron is waaruit zou kunnen blijken dat er zich op dat moment een zeldzaam sterrenkundig fenomeen boven het Midden Oosten heeft afgespeeld.

Ten tweede is het op z'n zachtst gezegd vreemd dat Koning Herodes zo'n goed contact lijkt te hebben gehad met de priesters en de schriftgeleerden, terwijl we daar buiten de bijbel geen enkele aanwijzing voor hebben, integendeel Herodes en de religieuze leiders van Israël, zo vertelt ons de bekende joodse geschiedschrijver Flavius Josephus, hadden een hekel aan elkaar.

Ten derde, lijkt het in dit bijbelgedeelte aan bijbelgeleerden voorbehouden te zijn om te weten waar of de Christus geboren zou worden, terwijl elders vrijwel iedereen lijkt te weten dat dit in de stad van David, in Bethlehem moest gebeuren. Matteüs citeert Micha, maar die tekst is heel bekend geweest.²

Ten vierde, blijft het vreemd dat de achterdochtige Herodes geen enkele poging doet om de Wijzen op hun weg naar Bethlehem te laten volgen, terwijl het toch geen onopvallende tocht kan zijn geweest. En als het waar is dat met Herodes 'heel Jeruzalem' hevige schrok van het verhaal van de ster van de koning van de Joden,³ waarom ging er dan niemand anders met de Wijzen mee?

Tenslotte is de kindermoord van Bethlehem buiten de bijbel geheel onopgemerkt gebleven, terwijl toch Flavius Josephus een gedetailleerde beschrijving geeft van de vele wreedheden waarmee de regering van Herodes gepaard ging.

Nog andere problemen voor bijbelwetenschappers zijn er, die voortkomen uit de grote verschillen tussen de geboorteverhalen in Matteüs en Lucas. De laatste weet immers niets van een rol van Koning Herodes de Grote in het leven van de jonge Jezus. Ook geven Lucas, noch

de twee andere evangelisten informatie over de Wijzen uit het Oosten, over de kindermoord van Bethlehem of over de vlucht van Jozef, Maria en de baby Jezus naar Egypte. Het is allemaal uniek materiaal voor Matteüs.

Wat echter in Matteüs 2 nadrukkelijk in overeenstemming is met wat wij weten buiten de bijbel om, is dat algemeen de verwachting leefde onder de Joden dat er een Godgezonden 'koning der wereld' in Judea zou worden geboren. Er waren inderdaad bijzondere sterrenkundige verschijnselen in die tijd waarover zeker zal zijn gesproken. En er was een algemene belangstelling voor astrologie. Grote magiërs konden beroemd zijn. U weet de Wijzen, zijn letterlijk in de Griekse tekst geen koningen, zoals de Middeleeuwen dachten, maar 'magoi', astrologen. Zowel onder Joden als heidenen schreef men deze observators van de hemellichamen bijzondere kennis en krachten toe. Ook zijn er altijd verhalen geweest van machtige Oosterse vorsten die koninklijke geschenken brachten naar Jeruzalem en vooral naar Rome, om hun loyaliteit en status als vazal te onderstrepen.

Wat heeft Matteüs nu voor met deze compositie van zijn geboorteverhaal, zijn *nativity story*, waarmee hij het optreden van de volwassen Jezus van een proloog voorziet? Bewust schildert de evangelist een symbolisch krachtig geladen *epifainoo*, een verschijningsverhaal van Gods heerlijkheid onder de mensen. Zo laat hij zien dat Gods Koninkrijk verschijnt aan mensen die kunnen knielen, wijzen die zich daarvoor kunnen openen. Zouden wij nog zulke mensen kunnen zijn?

Matteüs is een knap verteller. Hij heeft twee verhaallijnen genomen en deze vervlochten tot een spannend touwtrekken van heel verschillende mensen rondom het Kind van God: De Wijzen uit het Oosten, subtiel en diepzinnig worden opzettelijk tegenover de brute botterik bij uitstek en dat is in de ogen van Matteüs, Koning Herodes de Grote, geplaatst. Herodes was een machtig en sluwe politicus, een vriend van de Romeinen, een groot bouwheer ook, want overal in Palestina kom je zijn bouwwerken tegen van het aquaduct in Caesarea tot het Herodion bij Bethlehem, het paleiscomplex van Massada, het tempelcomplex van Jeruzalem. Maar in de ogen van Matteüs was deze Herodes een niet te vertrouwen machtswellusteling.

Vroege christenen hebben, net als bijna iedereen in de Oudheid, geloofd dat uitzonderlijke fenomenen aan de hemel direct betrekking konden hebben op de geboorte van een groot man. Wij zouden misschien denken aan een 'supernova', of een komeet, of aan het tijdelijk samenvallen in het perspectief van de aarde van de banen van diverse planeten zoals Jupiter, Saturnus en Mars. Maar voor oude culturen ging het dan altijd ook

direct om de wil van de goden. Het zou vreemd zijn als christenen in de tijd dat de aarde nog 'plat' was anders zouden hebben gedacht.

De oorspronkelijke inspiratiebron van Matteüs vinden we echter niet in de sterren zelf, maar in het Oude Testament. Steeds is hij bezig met dromen. Jozef en de Wijzen dromen, net als Jozef, de zoon van Jacob, door zijn broers toch al aardsdromer genoemd.⁴ Hij redde in opdracht van God zijn volk van de hongerdood. Matteüs denkt aan Israël te midden van de volken en aan Egypte. Hij denkt aan Mozes die door God werd gebruikt om Israël te redden van de tyrannie van een moordzuchtige koning en leidde naar het beloofde land. Misschien denkt hij ook wel aan de koningin van Sheba die overladen met geschenken naar Jeruzalem is gekomen om koning Salomo te eren. Matteüs denkt aan het orakel van de heidense profeet Bileam, die in de tijd van Matteüs werd gezien als een magiër, een soort tovenaars.⁵ De heidense profeet Bileam is voor Matteüs erg belangrijk. Hij werd door de koning van Moab ingehuurd om het volk Israël onderweg naar het beloofde land te vervloeken, zodat ze door de Moabieten in de pan gehakt zouden kunnen worden. Bileam kon echter niet vervloeken, doch slechts zegenen. Bileam had volgens de tekst in Numeri twee dienaren,⁶ samen waren het dus drie wijzen uit het Oosten. Of hij wilde of niet, Gods Geest liet de heidense Bileam de waarheid profeteren:

Wat ik zie is niet in het heden,
wat ik waarneem is niet nabij.
Een ster komt op uit Jacob,
een scepter uit Israël.⁷

Matteüs kent dus in het Oude Testament een Oosterse ziener die ver in de toekomst de ster van David al ziet rijzen. Vervolgens maakt Matteüs gebruik van Jesaja 60 om deze Wijzen verder in te kleuren. De vertegenwoordigers van de heidenvolken daar brengen goud en wierook naar Jeruzalem om God te eren die zijn volk met vrede heeft gezegend.⁸ Verder speelt Psalm 72 een grote rol. Koningen van welvarende Oosterse steden brengen hulde aan de koning der koningen, die als Zoon van God wordt gezien:

De koningen van Tarsis en de kustlanden,
laten zij hem een geschenk brengen.
De koningen van Seba en Saba,
laten ook zij hem schatting afdragen.
Laten alle koningen zich neerwerpen voor
hem,
alle volken hem dienstbaar zijn.⁹

Het lag voor de vroege kerk voor de hand: Die Wijzen, die 'magoi' en die koningen van de Psalm, dat waren

dezelfden! En het waren er drie, ook al lezen we dat nergens bij Matteüs. Maar ze brachten immers drie geschenken mee: Goud, wierook en mirre. Een wijze zonder cadeautje werd ondenkbaar geacht en een wijze met twee geschenken, dat zou ook vreemd zijn.¹⁰ Bovendien kon het verhaal zodoende met steeds meer en rijkere betekenisniveaus worden geladen. Immers, de toenmalige wereld kende drie continenten: Azië, Europa en Afrika. Het lag voor de hand te gaan denken aan een En ook al kwamen ze met z'n drieën uit het Oosten, dan zou er een Azië moeten zijn, een Europeaan en een Afrikaan (dus zwart). Maar dan was er vast ook sprake van de drie leeftijden van de mens: de jeugd, de kracht van het leven en de ouderdom. Het werd een prachtig verhaal voor machtigen en echte koningen om hun aan te raden dat ook zij zich niet te verheven zouden voelen voor dit kind van God te knielen. In talloze legenden werd het verhaal verder uitgebreid. Duizenden schilders hebben het afgebeeld. De koningen kregen namen: Melchior, Caspar en Balthasar.

Het verhaal van de aanbedding door de koningen kreeg in de vroege kerk ook een belangrijke catechetische waarde, immers, waar goud als geschenk voor een koning symbool stond voor het koningschap van Christus, was wierook bestemd om zijn goddelijkheid aan te duiden en werd mirre als een grafgift beschouwd. In de Brief aan de Efeziërs wordt een prachtige spiegel naast het kerstverhaal van Matteüs gezet. Hier zijn het niet de volken die op weg gaan naar Jezus Christus, maar is het omgekeerd Jezus die als zoon van Israël op weg is naar de volken van de wereld. Dat is de beweging van de apostelen, die zich gezonden weten om in de wereld te verkondigen dat de heidenen zichzelf mogen zien als mede-erfgenamen van de Joden.

Dat gaat niet zonder slag of stoot. het Kind van Bethlehem wordt bedreigd door de valse koning, die al zijn wreedheid inzet om het Godsgeheim te vernietigen. Herodes wordt bij Matteüs symbool voor het kwaad. Hij misbruikt de wijsheid van de magiërs, zoals eens koning Barak van Moab had getracht de wijsheid van ziener Bileam te misbruiken. Ook trekken van de kindermoordenaar Faraó ten tijde van de Exodus zien we in hem terug. Tegenover deze machtswellusteling staan echter de Wijzen, die weten wat knielen is. Al in de 2^e eeuw, als het christendom nog geen enkele macht heeft, vormt de aanbedding der Wijzen een geliefd thema bij de illustratoren van de catacomben bij Rome.¹¹

Helaas is het christendom in de 4^e eeuw gevallen voor de macht. Dan zie je dat de steeds rijker uitgedoste koningen worden. Voor de Byzantijnse keizers werd hun eigen ambt de vervulling van de opdracht van God,

door de Wijzen uit het Oosten voorafgebeeld.¹² Sinds de 5^e eeuw is er sprake van reliekverering in Europa als het om de Wijzen gaat. Vanaf de 13^e eeuw gaan alle pasgekroonde koningen van het Heilig Roomse Rijk der Duitse Natie onmiddellijk na hun kroning naar Keulen om de relieken van de Drie Koningen ter legitimatie en bescherming van hun koningschap aan te raken. De Wijzen werden steeds meer koningen. Vorsten van vlees en bloed wilden graag als wijzen worden vereerd en meenden in deze kracht wonderen te kunnen verrichten. Zo zijn de Wijzen uit het Oosten patroon geworden van een koningschap naar Gods hart.

Wij staan in onze dagelijkse praktijk ver af van deze beleving. De Reformatie heeft vanouds meer affiniteit met de eenvoudige herders van Lucas dan met de voorname Wijzen van Matteüs, die mogelijk in de 16^e eeuw werden geassocieerd met Rooms-katholieke pracht en praal. Maar juist een wijs koningschap, zo toonde David al, zou ten diepste inhoudelijk toch vooral een goed herderschap moeten zijn. Is Jezus niet juist zo als Goede Herder de koning van ons leven? We weten het: Dit koningschap is niet van onze tijd, niet alleen heeft onze koningin letterlijk geen macht, wij hebben de hele idee van macht al lang van wijsheid losgekoppeld. Dat is een vreemde prijs die wij betalen voor de democratie. Wij leven met regelaars en met tellers van geld. Populariteit en mooie beloften doen het tijdens de verkiezingen in de media beter dan wijsheid, laat staan rekening houden met God.

Laat u echter evengoed geen zand in de ogen strooien. Er zijn andere dingen in het leven belangrijk dan ons dagelijks wordt voorgehouden. Echte wijsheid blijft altijd belangrijk. Naar vrede en recht zullen mensen altijd blijven hunkeren. Het is belangrijk dat die droom gevoed blijft worden. Open jezelf daarom zonder ophouden voor de onvoorstelbaar rijke beeldtaal van de Schriften en durf te geloven dat de God, die de Vader van het Kind van Kerstfeest is zich ook in 2013 zal openbaren aan hen die daarvoor open staan.

Amen.

Uitzending en zegen

Als jullie vanhier gaan, weet dat jullie gezegende mensen zijn. Jullie zijn gezegend met een eeuwig God, die zijn heerlijkheid niet blijvend verhuult, maar met kracht doet verschijnen als een helder licht in de duisternis van mensen, opdat zij opleven ter ere van Hem die hen heeft gemaakt en tot vreugde van elkaar.

God, zij u genadig en zegene u, hij laat het licht van zijn gelaat over u schijnen, dan zal men op aarde zijn weg leren kennen in heel de wereld zijn reddende kracht. (Psalm 67, 2-3)

Noten

¹Cf. Brown, R.E., *The Birth of the Messiah*, New York/London 1993, 188-189.

²Cf. Johannes 7,42

³Matteüs 2,3b

⁴Genesis 37,19

⁵Numeri 22-23: volgens Numeri 23,7 kwam Bileam 'uit de bergen van het Oosten'. Cf. Philo, *Vita Moysis*, I, L, 276.

⁶Numeri 22,22

⁷Numeri 24,17a

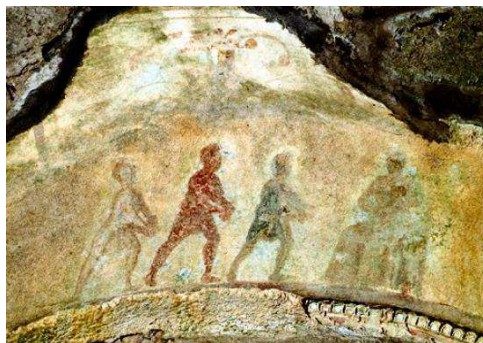
⁸Brown, *The Birth of the Messiah*, 187

⁹Psalms 72, 10-11

¹⁰Er zijn ook verhalen met twee of vier koningen, maar drie was het mooiste.

¹¹Adorazione dei Magi, Capella Greca, Catacombe van Priscilla, Rome ca. 200. Cf. MacGregor, N. and E. Langmuir, *Seeing Salvation. Images of Christ in Art*, London 2000, 36-37, afbeelding p26.)

¹²Cf. Bloch, M., *Les rois thaumaturges* (1924), Strasbourg 1983.

Figuur 1: Adorazione Dei Magi, Capella Greca

Figuur 2: Het Driekoningenfeest, Jan Steen